

УДК 347.73:339.746

О.С. ШЕВЧИК, канд. юрид. наук, Полтавський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВАЛЮТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Ключові слова: валютні правовідносини, фінансові правовідносини, об'єкт, суб'єкти та зміст валютних правовідносин

В процесі обігу валютних цінностей можуть виникати, змінюватися та припинятися валютні правовідносини. Такі відносини мають важливе значення для держави, оскільки забезпечують її економічну самостійність. Це обумовлено тим, що національна економіка кожної держави все більше стає залежною від економічного розвитку сусідніх країн, відбувається активний товарообмін, експорт та імпорту послуг і т.п. Разом із тим, всі названі економічні відносини неможливі без опосередкування їх валютними цінностями. Як наслідок, відбувається правове оформлення валютних відносин, підсилюється роль валютно-правових норм у регулюванні внутрішньо-національних валютних відносин.

За допомогою норм права держава прагне врегулювати ці суспільні відносини, надає їм форми та змісту, забезпечує їх виконання примусовою силою. Внаслідок цього суспільні відносини обумовлені обігом валютних цінностей та урегульовані нормами права стають валютними правовідносинами.

Головною метою правового регулювання валютних відносин є створення ефективного правового механізму валютного регулювання шляхом нормативного закріплення статусу резидентів та нерезидентів, принципів проведення валютних операцій, повноважень і функцій органів валютного контролю, відповідальності за порушення валютного законодавства. Валютні правовідносини при

цьому виступають юридичною формою вираження та закріплення валютних відносин.

Маємо відзначити, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо з'ясування терміну «валютні правовідносини». Вищевказане висловлювання підтверджується певною кількістю наукових досліджень з даної проблематики, зокрема працями як вітчизняних так і російських фахівців. При цьому, ми маємо виділити праці М.М. Арт'ємова, Є.О. Алісова, Л.К. Воронової, Н.В. Воротіної, О.М. Горбунової, О.Ю. Грачевої, Л.А. Савченко, І.Є. Криницького, М.П. Кучерявенка, О.М. Козиріна, О.А. Лукашева, Н.В. Сапожнікова, Н.І. Химічевої, Л.М. Кравченко тощо. Тому мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу наукових праць та нормативно-правових актів виокремити ознаки, які притаманні валютним операціям, і тим самим запропонувати комплексне наукове уявлення про особливість валютних правовідносин як виду фінансових правовідносин. Новизна роботи полягає в самому фактові комплексного наукового дослідження особливості валютних правовідносин як виду фінансових правовідносин, що, в свою чергу, через призму аналізу загальних та специфічних ознак валютних правовідносин та дослідження кожного зі структурних елементів валютних правовідносин, дозволило надати авторське визначення валютних правовідносин.

Так, ще І.П. Айзенберг у радянські часи визначав «валютні правовідносини» як пов'язані із здійсненням зовнішньоторговельних, зовнішньокредитних та неторговельних операцій з іноземними державами [1, с.35]. Проте сучасні вчені, прагнучі вдосконалення, розширили це визначення, оскільки валютні правовідносини виникають не тільки при операціях з іноземними державами, але й у внутрішньому обороті держави. Так, Л.М. Кравченко під терміном «валютні правовідносини» визначала врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у фінансово-кредитній сфері з приводу створення та використання валютних фондів держави, окремого підприємства чи громадянина, що носять комплексний та владно-майновий характер [2,

с.7]. На думку А.В. Емеліна [3], під валютними правовідносинами слід розуміти урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу обігу на території конкретної держави іноземної валюти та інших валютних цінностей. Ю.А. Крохіна валютні правовідносини визначає як сукупність економічних і фінансових відносин, що складаються в національній та світовій економіці при функціонуванні валюти і валютних цінностей [4, с.94]. На думку Ж.В. Завальної, М.В. Старшинського, до валютних правовідносин слід відносити відносини у сфері обігу валюти та валютних цінностей та процесу функціонування уповноважених державою органів з приводу валютного регулювання та валютного контролю, метою яких є забезпечення прав та інтересів фізичних, юридичних осіб і /або держави [5].

Відсутність єдиного підходу щодо визначення терміну «валютні правовідносини» підштовхує до аналізу загальної характеристики валютних правовідносин. При вирішенні питання визначення місця валютних правовідносин, на нашу думку доречно згадати вислів Т.М. Ямненко: «всі відносини, що складають зміст фінансової діяльності держави і органів місцевого самоврядування, поділяються виходячи із критерію фінансово-правового регулювання по фінансово-правовим інститутам на: а) бюджетні, б) при формуванні і виконанні бюджетів; .....к) відносини стосовно валютного регулювання» [6, с.27]. На думку Є.А. Алісова, норми, які регулюють суспільні відносини в галузі здійснення керівництва грошовим обігом та валютними цінностями, є окремим інститутом фінансового права [7, с.56].

Узагальнюючи погляди науковців, ми підтримуємо точку зору, що валютні правовідносини є специфічним видом фінансових правовідносин, і регулюють, з однієї сторони, здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності операцій на міжнародному валютному ринку, а з іншої – діяльність держави та її уповноважених органів по створенню та використанню валютних фондів. Крім того, слід зазначити, що валютні відносини мають

владний характер, тобто держава наділяє одного із учасників цих відносин владними повноваженнями щодо інших учасників, таким чином, держава або сама виступає однією із сторін у правовідносинах або ж уповноважує відповідний державний орган. Валютні правовідносини виникають у сфері фінансової діяльності держави, внаслідок якої утворюються валютні фонди. Отже, валютним відносинам притаманні риси фінансового права, що дозволяє стверджувати, що ці відносини у своїй сукупності утворюють один з інститутів фінансового права і входять до предмету фінансового права.

Для більш ретельного дослідження загальної характеристики валютних правовідносин, на нашу думку, доречно окреслити загальні та специфічні ознаки, що притаманні їм. Так, як зазначає О.О. Дмитрик, до ознак, що притаманні будь-яким правовідносинам, у тому числі й валютним правовідносинам, слід відносити наступні: а) вони виникають на основі норм права, які закріплюють ту модель поведінки для сторін правовідносин, яку згодом буде реалізовано в правовідносинах; б) характеризуються наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків [8, с.25]. При цьому, валютні правовідносини, як і будь-які правовідносини в механізмі правового впливу на процес обігу валютних цінностей, виконують три основні функції: а) вказують на коло осіб, на яких у конкретний час розповсюджується дія правової норми; б) закріплюють конкретну поведінку учасників правовідносин, якої вони повинні дотримуватись; в) є умовою для можливості приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав і обов'язків учасників правовідносин [9, с.70].

При виділенні специфічних ознак валютних правовідносин, на нашу думку, доречно згадати позицію М.П. Кучерявенко, який зазначав, що утворюючи взаємопов'язану систему, кожен вид відносин являє собою складну підсистему, явище, що відображає зміст окремої сторони суспільної організації, і в цьому механізмі певна роль і місце належать правовідносинам [10, с.92]. Валютні правовідносини при цьому відображають окрему,

специфічну сторону суспільної організації – сферу обігу валютних цінностей і процесу функціонування уповноважених державою органів з приводу валютного регулювання та валютного контролю.

До специфічних ознак, притаманних валютним правовідносинам, в юридичній літературі відносять наступні:

1) вони виникають у процесі введення в обіг, припинення і самого обігу валюти та валютних цінностей;

2) регулюються законодавством у сфері обігу валюти і валютних цінностей, а також законодавчими актами інших галузей права (цивільним, адміністративним, банківським та ін.);

3) мають змішаний характер – одночасно публічний і приватноправовий;

4) мають спеціальний правовий режим об'єкта (правовий режим операцій з валютою та валютними цінностями спеціально врегульований нормативними актами і даний режим істотно відрізняється від режиму інших об'єктів, наприклад, грошей);

5) наявне коло певних суб'єктів, які можна визначити як резидентів та нерезидентів та уповноважених органів державної влади;

6) опосередковується через валютну політику держави [5, с.85–86].

Зупинимось на більш детальному аналізі зазначених специфічних ознак, притаманних валютним правовідносинам. Так, валютні відносини виникають у процесі введення в обіг, припинення і самого обігу валюти та валютних цінностей. Як зазначає Ю.А. Крохіна, саме рух валюти є однією із основних ознак валютних відносин [4]. Валютні відносини пов'язані з використанням валюти у зовнішній торгівлі, при здійсненні зовнішніх запозичень, залученні іноземних інвестицій, здійсненні операцій з купівлею (продажем) валюти, з цілим рядом банківських операцій з валютою, митним переміщенням валюти та валютних цінностей і т.п.

У залежності від цього, валютні відносини в системі економічних відносин можна поділити на два рівні: а) валютні відносини в системі національної економіки, котрі являються

складовою частиною грошово-кредитної сфери держави та впливають на стан державного бюджету та економічний ріст країни; б) валютні відносини в системі світової економіки, що виступають головною формою міжнародних економічних зв'язків і обслуговують цілий спектр напрямків міжнародного співробітництва: зовнішньоторговельний оборот, рух факторів виробництва між державами, науково-технічний, гуманітарний та культурний обмін між країнами, міжнародний туризм тощо.

Що стосується регулювання валютних правовідносин, то при цьому слід зазначити, що воно здійснюється шляхом закріплення відповідних норм законодавством не лише у сфері обігу валюти і валютних цінностей, а також законодавчими актами інших галузей права (цивільним, адміністративним, банківським, та ін.). Слід зазначити, що на комплексний характер правового регулювання валютних правовідносин зверталася увага з боку вчених теоретиків. Досліджуючи питання валютних правовідносин, Є.О. Алісов зазначав, що валютні правовідносини утворюють собою інститут права, який по своєї природі є комплексними або змішаними, бо ці правовідносини регулюються також нормами інших галузей – міжнародного приватного права, цивільного права, господарського права [7, с.102]. Але при цьому слід зазначити, що незважаючи на те, що валютні правовідносини регулюються нормами, що відносяться до різних галузей права, фінансово-правові норми в регулюванні валютних правовідносин мають пріоритетне значення.

В Україні загальні засади організації та здійснення валютного регулювання встановлено Декретом Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» [12]. Цим нормативно-правовим актом встановлено режим здійснення валютних операцій на території України, визначено загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів

валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства. Крім того, Декретом закріплено на нормативному рівні такі поняття, як «валюта України», «резиденти», «нерезиденти», «валютний контроль», «конвертована валюта», «уповноважений банк» та інші. Основним органом валютного регулювання та контролю відповідно до Декрету є Національний банк України. Крім того, основні засади здійснення Національним банком функцій головного органу валютного контролю встановлено та деталізовано Положенням про валютний контроль, затвердженого Постановою Правління Національного банку України № 49 від 08.02.2000 р. [13].

Наступною спеціальною ознакою валютних правовідносин є те, що вони мають змішаний характер – тобто одночасно публічний і приватноправовий. На дану особливість валютних відносин звертав увагу О.Б. Альтшулер, який зазначав, що норми валютного законодавства носять як правило адміністративно-правовий характер і рефлексують, наприклад, на цивільно-правові угоди, предметом яких виступають валюта та валютні цінності, у тому сенсі, що ці угоди повинні здійснюватись в порядку, передбаченому законом [14, с.26]. У зв'язку з цим і виникає певний комплексний характер правового регулювання валютних правовідносин.

Крім вищезазначених специфічних ознак валютних правовідносин, слід також ще окремо зазначити про необхідну ознаку валютних правовідносин, яка полягає у присутності іноземного елемента в якості суб'єкта. Так, наприклад, до валютних правовідносин слід відносити угоди, пов'язані зі здійсненням розрахунків між резидентами та нерезидентами в національній валюті, а обіг національної валюти в межах країни між резидентами – не є валютним обігом а є грошовим і не є об'єктом валютних правовідносин.

Для повної характеристики валютних правовідносин обов'язковим є дослідження структури цих правовідносин, а саме об'єкта, суб'єктів та змісту правовідносин. Об'єктами правовідносин є те, на що направлено суб'єктивні пра-

ва та юридичні обов'язки їх учасників, іншими словами – це те, заради чого виникають самі правовідносини. Наступним структурним елементом валютних правовідносин є суб'єкти валютних правовідносин. На нашу думку, усіх учасників валютних правовідносин (суб'єктів валютних правовідносин) до речі поділяти на дві групи:

- 1) органи державного управління валютними правовідносинами (до яких відносити органи валютного регулювання та контролю);
- 2) конкретних учасників валютних правовідносин (до яких відносити юридичні та фізичні особи – як резидентів так і не резидентів).

До першої групи суб'єктів валютних правовідносин, на нашу думку, виходячи з аналізу норм чинного валютного законодавства, відносяться: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Міністерство фінансів України та Національний банк України. При цьому, слід зазначити, що з формальної точки зору, валютне законодавство України і зокрема, Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [12], не передбачають особливого правового статусу органів державного управління валютними правовідносинами. Поділяючи точку зору А.В. Емеліна [15, с.45], вважаємо що певний відокремлений статус органів державного управління валютними правовідносинами є очевидним, оскільки дані учасники виступають в ролі владних суб'єктів.

До групи конкретних учасників валютних правовідносин, на нашу думку, відносяться юридичні та фізичні особи – як резиденти так і нерезиденти, уповноважені банки та фінансові установи, що отримали ліцензію на проведення валютних операцій, державу. При цьому слід зауважити, що держава як учасник (суб'єкт) валютних правовідносин має певне особливе становище. Воно полягає у тому, що держава, будучи зацікавлена в ефективності та раціональності обігу валюти та валютних цінностей, задовольняючи потреби публічного характеру, наділяє свої органи владними повноваженнями, які реалізуються через механізм здійснення валютної політики.

У свою чергу, передбачається, що право на здійснення валютних операцій дають генеральна або індивідуальна ліцензія на здійснення валютних операцій. При цьому генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам на весь період дії режиму валютного регулювання. Індивідуальні ж ліцензії НБУ видаються фізичним та юридичним особам на здійснення разової валютної операції та на період, необхідний для здійснення такої операції. Крім того, нормативно-правовими актами НБУ передбачена видача ще так званого спеціального дозволу на право здійснення деяких операцій, до яких відносяться ввезення (пересилання) в Україну іноземної валюти, іменних, дорожніх чеків, банківських металів у сумі, що перевищує визначені НБУ норми. При цьому уповноважені банки та фінансові установи позбавлені можливості самовільно встановлювати правила проведення валютних операцій, що виходять за рамки ліцензії на проведення валютних операцій. За порушення даних умов вони несуть відповідальність, передбачену законодавством, аж до позбавлення ліцензії на проведення валютних операцій.

Що стосується іншої групи суб'єктів валютних правовідносин – фізичних і юридичних осіб, то для характеристики їх правового статусу важливе значення відіграє віднесення їх до категорії «резидентів» чи «нерезидентів». Сам поділ всіх учасників валютних операцій на резидентів та нерезидентів проведено Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [12].

Важливим елементом структури валютних правовідносин є їх зміст. При цьому, зміст будь-яких правовідносин взагалі так і валютних правовідносин зокрема, поділяють на юридичний та фактичний зміст. Юридичним змістом валютних правовідносин є встановлені у нормах права суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки суб'єктів валютних правовідносин. Фактичний зміст валютних правовідносин – реально здійснювані учасниками валютних правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних

прав та юридичних обов'язків.

Таким чином, розглянувши загальну характеристику валютних правовідносин, що, перш за все полягала в виявленні загальних та специфічних ознак валютних правовідносин, дослідженні кожного зі структурних елементів валютних правовідносин, надає нам можливість надати авторське визначення валютних правовідносин, під яким слід розуміти урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в сфері обігу валюти та валютних цінностей, що відбуваються між конкретними учасниками правовідносин при безумовній участі уповноважених державою органів валютного регулювання та валютного контролю, що реалізують виконання валютної політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 480 с.
2. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання та контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Л. М. Кравченко. – Ірпінь, 2003. – 20 с.
3. Емелин А. В. Проблемы финансово-правового регулирования валютных отношений в Российской Федерации: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.14 / Емелин А. В. – М., 2000. – 179 с.
4. Крохина Ю. А. Валютное право : учебник для вузов / Ю. А. Крохина, Ю. Л. Смирникова, Ю. В. Тютина ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. А. Крохиной. – М. : Высшее образование, 2007. – 378 с.
5. Завальна Ж. В. Валютне право України : навч. посібник / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 384 с.
6. Яхменко Т. М. Фінансове право: галузь права, навчальна дисципліна і наука: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Яхменко Тетяна Михайлівна. – К., 2003. – 206 с.

7. Алісов Є. О. Правовое регулирование валютных отношений в Украине / Алісов Є. О. – Х. : Фирма «Консум», 1998. – 142 с.
8. Дмитрик О. О. Фінансові правовідносини : підручник / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький ; за ред. М. П. Кучерявенка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 320 с.
9. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Воронова Л. К. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
10. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6-ти т. / Кучерявенко Н. П. – Т. II: Введение в теорию налогового права. – Харьков : Легас, 2004. – 600 с.
11. Валютное право : учебник для вузов / Ю. А. Крохина, Ю. Л. Смирникова, Ю. В. Тютина ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. А. Крохиной. – М. : Высшее образование, 2007. – 378 с.
12. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» : від 19.02.1993 р., №15-93 // ВВР України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
13. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про валютний контроль» : від 08.02.2000 р., № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.
14. Альтшулер А. Б. Валютные отношения во внешней торговле СССР / Альтшулер А. Б. – М. : Правовые вопросы, 1987. – 120 с.
15. Емелин А. В. Валютное регулирование как экономико-правовой институт / А. В. Емелин // Финансы и бизнес. – 1998. – № 1. – С. 43–50.

Шевчик О. С. Валютні правовідносини як специфічний вид фінансових правовідносин / О. С. Шевчик // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1075–1080 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12socyfp.pdf>

Проведено аналіз наукових праць та нормативно-правових актів, дослідження об'єкту, суб'єктів та змісту валютних правовідносин, що надало можливість створити цілісне і комплексне наукове уявлення про особливість валютних правовідносин як специфічного виду фінансових правовідносин. Виділено та обґрунтовано принципові ознаки, які обумовлюють специфіку валютних правовідносин. Запропоновано класифікацію валютних правовідносин. Надано авторське визначення терміну «валютні правовідносини».

***

Шевчик А.С. Валютное правоотношение как специфический вид финансового правоотношения

Проведен анализ научных трудов и нормативно-правовых актов, исследование объекта, субъектов и содержания валютных правоотношений, что позволило создать целостное и комплексное научное представление об особенностях валютных правоотношений как специфического вида финансовых правоотношений. Выделены и обоснованы принципиальные признаки, которые обуславливают специфику валютных правоотношений. Предложена классификация валютных правоотношений. Даны авторское определение термина «валютные правоотношения».

***

Shevchik A.S. Currency Legal Relationship as A Particular Type of Financial Legal Relationship

The assaying of proceedings and regulatory legal acts, probe of object, subjects and the content of currency legal relationship that has allowed creating integrated and complex scientific submission about singularities of currency legal relationship as a particular type of financial legal relationship is carried out. The basic signs which one causes specificity of currency legal relationship are selected and justified. Classification of currency legal relationship is tendered. «Currency legal relationship» is made authoring determination of the term.